

Aneta Müller

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Nazwy cywilnej odzieży męskiej warstw niższych. Na materiale poznańskich listów gończych z lat 1816–1836

Moda jest ściśle związana z życiem człowieka – zmieniała się wielokrotnie na przestrzeni wieków, co każdorazowo znajdowało odbicie w leksyce. Słownictwu odzieżowemu najwięcej uwagi poświęciła dotychczas Maria Borejszo. Badaczka opublikowała dwie książki o tej tematyce: *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600* [Borejszo 1990] oraz *Nazwy ubiorów we współczesnej polszczyźnie* [2001], a także artykuły, w tym m.in. *O sposobach tworzenia nazw odzieży w okresie staropolskim i współcześnie* [1994], *Nazwy kolorów w leksyce odzieżowej (na materiale „Słownika ubiorów” Ireny Turnau)* [2010]. Bogatsza jest literatura dotycząca słownictwa współczesnej mody¹.

Ponieważ XIX-wieczne słownictwo odzieżowe odnoszące się do niższych warstw społeczeństwa nie było dotychczas badane, jako źródło materiału leksykalnego wybrałam listy gończe ukazujące się w dodatku do „Dziennika Urzędowego Królewskiej Regencyi w Poznaniu” („Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Posen”), który nosi tytuł „Publiczny Donosiciel. Dodatek do Dziennika Urzędowego Królewskiej Regencyi w Poznaniu” („Oeffentlicher Anzeiger. Beilage zu des Amtsblatts der Königlichen Regierung zu Posen”). Pod uwagę wzięłam numery z lat 1816–1836. Wybór takiego odcinka czasu podyktowany jest chęcią uzyskania spójnego materiału leksykalnego – w ciągu tych dwudziestu lat nie zachodziły bowiem istotne zmiany w stroju noszonym przez niższe warstwy społeczne. W bazie zbierającej słownictwo nie odnotowywałam

---

1 Przegląd literatury dotyczącej badań nad językiem współczesnej mody zob. Gląska 2007.

każdego opublikowanego listu gończego, choć lekturze poddałam wszystkie (z wyjątkiem numerów nieczytelnych). Ekscerpowałam je w taki sposób, by rozszerzać materiał leksykalny o nowe jednostki, nie skupiałam się zatem na liczbie poświadczzeń wyekscerpowanych leksemów.

Pierwszy numer „Publicznego Donosiciela” został dołączony do „Dziennika” 2 lipca 1816 roku. Dodatek wydrukowano po raz ostatni 27 grudnia 1904 roku. Do roku 1876 oba pisma ukazywały się w dwóch językach: niemieckim i polskim, dopiero w połowie wieku zmniejsza się liczba polskojęzycznych tekstów, by w połowie lat 70. wskutek nasilającej się germanizacji pismo stało się wyłącznie niemieckojęzyczne.

„Dziennik Urzędowy Królewskiej Regencji w Poznaniu” wraz z dodatkiem „Publiczny Donosiciel” był oficjalnym organem regencji poznańskiej. Pismo zawierało liczne treści o charakterze urzędowym: rozporządzenia, wykazy, obwieszczenia, listy gończe. Teksty do dziennika najpierw powstawały w języku niemieckim, a następnie tłumaczono je na język polski. Nie ma żadnych informacji o autorach i tłumaczach publikowanych treści – mogli być nimi Niemcy, którzy znali polski, lub Polacy, którzy posługiwali się niemiecką.

Pierwsze wielkopolskie listy gończe zaczęły być publikowane już pod koniec XVIII wieku w „Gazecie Południowo-Pruskiej”, natomiast w „Publicznym Donosicielu” – od początku jego ukazywania się. W pierwszym okresie nie miały one usystematyzowanej budowy, były chaotyczne i mało precyzyjne. Ostateczny kształt listów nadało rozporządzenie z 1817 roku, a ich konstrukcję oparto na informacjach podawanych w formularzach paszportowych. Notowano takie dane, jak: imię i nazwisko, pozycja społeczna, ojczyzna, miejsce stałego pobytu, religia, wiek, wzrost, opis wyglądu (w tym opis odzieży), sylwetki i postawy ciała, a także znaki szczególne. Oprócz miejsca stałego pobytu podawano również miejscowość, w której ostatnio poszukiwany przebywał, lub kierunek, w którym mógł się udać.

Ponieważ pruska administracja ingerowała w niemal każdy aspekt życia obywateli, zarówno „Dziennik Urzędowy”, jak i „Publiczny Donosiciel” zawierają bogate słownictwo dokumentujące różne dziedziny. Dobrosława Gucia i Alicja Pihan-Kijasowa wymieniają m.in. słownictwo ekonomiczne, prawnicze, urzędowe i medyczne; ponadto wskazują na bogatą leksykę związaną z wojskowością oraz sporą grupę nazw zawodów; wspomniany zostaje również duży zbiór słownictwa odzieżowego [Gucia, Pihan-Kijasowa 2016: 96–98].

Listy gończe nie zostały jeszcze poddane szczegółowemu opracowaniu. W 2015 roku ukazał się artykuł autorstwa Dobrosławy Guci, Joanny Lubierskiej i Alicji Pihan-Kijasowej pt. *Dziewiętnastowieczne listy gończe w badaniach*

nad urzędową polszczyzną wielkopolską, a w roku kolejnym został opublikowany tekst Dobrosławy Guci i Alicji Pihan-Kijasowej „*Dziennik Urzędowy Królewskiej Regencyi w Poznaniu*” z dodatkiem „*Publiczny Donosiciel*” jako źródło do badań dziewiętnastowiecznej polszczyzny wielkopolskiej. Również w 2016 roku Dobrosława Gucia i Joanna Lubierska opublikowały rozprawę *List gończy jako źródło do badań polszczyzny wielkopolskiej*. Wymienione artykuły mają charakter źródłoznawczy. Publikacją opartą na materiale językowym pochodzącym z listów gończych jest mój tekst zatytułowany *Wpływ języka niemieckiego na wielkopolską polszczyznę okresu zaborów na przykładzie listów gończych z I połowy XIX wieku* [Müller 2020]. Listy gończe doczekały się także pracy o charakterze popularnonaukowym pt. „*Jako cię widzą, tako cię piszą*”. *Obraz Wielkopolanina w świetle listów gończych 1. połowy XIX wieku* autorstwa Dobrosławy Guci i Joanny Lubierskiej [2014].

Poza pracami językoznawczymi istotne informacje dotyczące historii ubiorów przynoszą takie publikacje, jak *Słownik ubiorów* Ireny Turnau [1999], *Historia ubiorów* Marii Gutkowskiej-Rychlewskiej [1968] oraz *XIX-wieczne Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych* Łukasza Gołębiowskiego [1983, reprint].

Przegląd literatury dotyczącej słownictwa mody w ujęciu historycznojęzykowym ukazuje lukę w opracowaniach. Także omawiane pismo urzędowe nie doczekało się gruntowniejszego opracowania zawartego w nim zasobu leksykalnego. Niniejszy artykuł jest próbą uzupełnienia brakującej wiedzy z tego zakresu. Jego cel jest zatem dwojaki – z jednej strony jest nim przedstawienie zebranego materiału leksykalnego, z drugiej zaś – jego opis semantyczny i genetyczny. Pomijam natomiast analizę formalną – słotwórczą i składniową – opisywanych jednostek. Słownictwo odzieżowe przynosi dużo informacji dotyczących życia codziennego XIX-wiecznych mieszkańców Poznania i okolic, zatem potrzeba jego prezentacji jest w pełni uzasadniona.

Materiał został przedstawiony zgodnie z założeniami metody pól leksykalno-semantycznych²; na kompletne pole leksykalno-semantyczne CYWILNA

---

2 Literatura dotycząca metody pól leksykalno-semantycznych jest obszerna, wystarczy wspomnieć chociażby o takich pracach jak: Władysława Miodunki *Teoria pól językowych* (Warszawa 1980), Ryszarda Tokarskiego *Struktura pola znaczeniowego* (Warszawa 1984), Zofii Cygal-Krupy *Słownictwo tematyczne języka polskiego* (Kraków 1986) oraz *Podstawowe słownictwo tematyczne języka polskiego* (Kraków 1990), Andrzeja Markowskiego *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny* (Wrocław 1992) czy Barbary Batko-Tokarz *Tematyczny podział słownictwa współczesnego języka polskiego – teoria, praktyka, leksykografia* (Kraków 2019). Za najbliższe moim badaniom uznaję założenia metodologiczne dotyczące pól leksykalno-semantycznych w ujęciu Andrzeja Markowskiego [1992].

ODZIEŻ MĘSKA WARSTW NIŻSZYCH składa się 361 jednostek leksykalnych³. Taką kategorię wyznacza specyfika omawionego materiału źródłowego, listami gończymi byli bowiem poszukiwani niemal wyłącznie przedstawiciele takich profesji jak: młynarczyk, kominiarczyk, wyrobnik, parobek, woźnica, forszpan czy mielcarz⁴.

Najliczniejszą grupą pola są przymiotniki (204 poświadczenia, 56,3% wszystkich jednostek); mniej liczne są rzeczowniki – tych wyekscerpowano 141 (38% ogółu jednostek)⁵; wyrażień przymikowych odnotowano 17 (4,7% zebranych jednostek); ponadto sklasyfikowano 4 małe grupy składniowe zawierające w swoim składzie czasownik (1% wszystkich jednostek), związane z użytkowaniem odzieży, które pozostawiono w polu dla zachowania kompletności opisu. W zakresie wariantywności należy zaznaczyć, że aż 28 jednostek leksykalnych (7,7% ogółu jednostek) występuje w wariantach graficzno-fonetycznych, które sklasyfikowano jako jedną jednostkę leksykalną, natomiast warianty morfologiczne są odrębnymi jednostkami.

W układzie graficznym struktura omawianego pola przedstawia się następująco⁶:

-
- 3 Za jednostkę leksykalną uznaję niepodzielny semantycznie ciąg znaków, zatem w zebranych materiale znalazły się zarówno jednostki jednowyrazowe, jak i wielowyrazowe.
  - 4 Listy gończe potwierdzają także poszukiwania żołnierzy dezertów oraz kobiet, które popełniły przestępstwa, jednak dla jednolitości materiału leksykalnego zostały one wyłączone z ekscerpcji.
  - 5 Do rzeczowników zaliczone zostały także wyrażenia opisowe typu rzeczownik z przymiotnikiem (grupy nominalne), np. *skóra cielęca* (9 jednostek).
  - 6 Powyższy układ można porównać z podziałem słownictwa współnoodmianowego zaproponowanym przez Markowskiego. Badacz umieścił leksykę związaną z odzieżą w podpolu UBRANIE, OZDOBY, MATERIAŁY (liczba leksemów: 234), które znalazło się w grupie podpól TO, CO SŁUŻY MOJEMU CIAŁU. Grupy te są podrzędne w stosunku do nazwanych MOJE CIAŁO. Oba zespoły grup podpól należą do kolumny JA JAKO ISTOTA FIZYCZNA i znajdują się w obrębie makrosfery JA WOBEC SIEBIE. W podpolu UBRANIE, OZDOBY, MATERIAŁY znalazły się nazwy ubrań oraz ich poszczególnych części (np. rękaw czy obcas), ozdoby i dodatki (tę kategorię autor postrzega dość szeroko, ponieważ znajdują się tu takie słowa jak *kokarda* i *wstążka*, ale także *łańcuszek*, *perfumy*, *szminka*, *torebka* czy *parasol*), materiały, narzędzia i środki krawieckie, cechy ubrań i wzory (*modny*, *kratka*) oraz czynności związane z noszeniem ubrań. Nie ma w tym zestawieniu kolorów – te znajdują się w innej części schematu zbudowanego przez Markowskiego. Zostały umieszczone w podpolu CECHY (WŁAŚCIWOŚCI) MATERII jako jeden z podpunktów – ‘kolor, światło’. Owo podpole należy do grupy podpól WŁAŚCIWOŚCI ŚWIATA, jest podrzędne wobec grupy podpól ŚWIAT, a obie grupy znajdują się w kolumnie JA WOBEC NATURY, która z kolei jest częścią makrosfery JA WOBEC TEGO, CO POZA MNĄ.

NAZWY UBIORÓW**OGÓLNE****KONKRETNE****NAZWY OKRYĆ GŁOWY****NAZWY OKRYĆ NÓG**

Nazwy obuwia

Nazwy okryć stóp

NAZWY OKRYĆ TUŁOWIA

Odzież wierzchnia ciężka

Odzież wierzchnia lekka

STAŁE ELEMENTY UBIORU

Stałe elementy odzieży okrywającej tułów

Stałe elementy nakrycia głowy

Stałe elementy obuwia

MATERIAŁ**FASON****KOLOR****WZÓR NA MATERIALE****DODATKI****STAN ODZIEŻY****OGÓLNY OPIS STROJU****VARIA**

W podpolu NAZWY UBIORÓW znajdują się wyłącznie rzeczowniki, które nazywają ogólne i szczegółowe elementy stroju. Łącznie zaklasyfikowałam tutaj 55 jednostek leksykalnych. Podpole to dzieli się na mniejsze grupy. Główny podział wewnętrzny opiera się na wydzieleniu NAZW OGÓLNYCH i NAZW KONKRETNÝCH.

Przez OGÓLNE NAZWY UBIORÓW rozumiem takie określenia, które mają szeroki zakres znaczeniowy i można definiować je jako 'okrycie ciała człowieka'. W tej podgrupie znajdują się 4 jednostki leksykalne, przy czym jedna z nich wystąpiła w dwóch wariantach fonetycznych: *obleczenie*, *odzież*, *przyodziewiek*, *ubior* // *ubiór*.

Przez KONKRETNE NAZWY UBIORÓW rozumiem wyrazy, które mają węższy, sprecyzowany zakres znaczeniowy. Podgrupa liczy 55 jednostek leksykalnych, mieszczących się w kolejnych, bardziej szczegółowych grupach, takich jak NAZWY OKRYĆ GŁOWY, NAZWY OKRYĆ NÓG oraz NAZWY OKRYĆ TUŁOWIA.

W podgrupie NAZWY OKRYĆ GŁOWY znajdują się zarówno nazwy ogólne (np. *czapka*, *kapelusz*), jak i nazwy konkretnych typów nakryć głowy,

często nawiązujące do ich fasonu (np. *wykrawanka*). Podgrupa gromadzi 11 jednostek leksykalnych: *czapka, duchenka, furażerka, kapelusz, kapturek, kapuza, kaszkiet, krymka, szlafmyc, szlafmyca, wykrawanka*.

Podpole NAZWY OKRYĆ NÓG podzieliłam na dwie grupy: **nazwy obuwia** oraz **nazwy okryć stóp**, które razem liczą 10 jednostek leksykalnych. Znajdują się tutaj nazwy tego, co nosi się na stopach. W grupie **nazwy obuwia** występują zarówno nazwy ogólne (np. *buty*), jak i wskazujące na konkretny typ obuwia (np. *półbutcie*). Wyekscerpowałam 8 jednostek leksykalnych, z których jedna występuje w wariantach: *bóty // buty, ciżmy, kanonstiefel* ‘buty z wysokimi cholewami’⁷, *obówie, półbóci, półboty, półbutcie, trzewiki*. W grupie **nazwy okryć stóp** znalazły się 2 jednostki leksykalne, które nazywają osłonę stopy. Niewielka liczba reprezentacji leksykalnej w tej podgrupie może wynikać z tego, że poszukiwane osoby bądź nie nosiły tej części stroju, bądź nie była ona widoczna (zakrywały ją spodnie i buty): *pończochy, szkarpetki*.

NAZWY OKRYĆ TUŁOWIA to podpole, na które składają się łącznie 34 jednostki leksykalne. Wydzieliłam z niego dwie kolejne grupy leksemów. Przez odzież wierzchnią rozumiem elementy stroju, które są widoczne i stanowią zewnętrzną warstwę ubrania. W obrębie tej podgrupy mieszczą się kolejne dwie kategorie: **odzież wierzchnia ciężka** oraz **odzież wierzchnia lekka**. Taki podział jest zgodny ze znaczeniami zapisanymi w *Słowniku języka polskiego PWN*, który *odzież ciężką* definiuje jako ‘okrycia wierzchnie i męskie garnitury’, natomiast *odzież lekką* jako ‘odzież uszytą z cienkiego materiału’ [WSJP PWN, t. 3: 176]. Na potrzeby niniejszego artykułu *odzież lekką* rozumiem także jako ubrania, które mogą być noszone samodzielnie w ciepłe pory roku. Wyekscerpowany materiał nie zawiera leksyki nazywającej bieliznę.

Jako **odzież wierzchnią ciężką** kwalifikuję ubrania, które są najczęściej grube, ciepłe, na ogół noszone przez mężczyzn w chłodnych miesiącach roku. Stanowią one najbardziej zewnętrzną warstwę ubrania, warto jednak pamiętać, że mogły być one także zakładane na siebie warstwowo. Na tę grupę składają się 22 jednostki leksykalne, z czego aż 4 z nich występują w dwóch wariantach graficznych lub fonetycznych: *frak, kaftan, kaftanik, kapota, katana, katanka, kiecka* ‘rodzaj okrycia wierzchniego’, *kitel, kozuch, kozuszek, kurtka, leibik // leybik, płaszcz // płaszcz, półfrak, spancer // spencer, spancerek // szpancerek, sukmana*,

7 W artykule z zasady nie definiuję przywoływanej leksyki, gdyż jest to na ogół słownictwo znane i dziś. Odstępuję od tej zasady w nielicznych przypadkach, gdy znaczenie słowa może być dzisiejszemu czytelnikowi nieznanne lub gdy słowo zmieniło znaczenie.

suknia, surdut, tołub ‘ciepłe, grube okrycie wierzchnie’, *wołoszka* ‘długie męskie okrycie wierzchnie’, *żupan*.

W grupie **odzież wierzchnia lekka** znajdują się elementy ubioru, które można nosić samodzielnie w ciepłe dni. Pod nimi znajduje się już tylko bielizna, ale można na nie założyć *odzież wierzchnią ciężką*. W niektórych przypadkach, które odnotowują listy gończe, poszukiwana osoba nosiła na sobie jednocześnie np. dwie kamizelki. Grupę reprezentuje 12 jednostek leksykalnych, przy czym dwie zostały poświadczony w dwóch wariantach: *gacie, gatki, kabat, kamizela // kamzela, kamzelka // kamizelka, koszula, pantalony, raytuzy, spodnie, szarawary, westa* ‘kamizelka’, *westka*.

W podpolu **STAŁE ELEMENTY UBIORU** znajdują się nazwy takich elementów garderoby, które są przytwierdzone (np. przyszyte) na stałe do ubrania, a bez których ubranie można uznać za niekompletne lub jego noszenie może być utrudnione. Stałe elementy ubioru dotyczą nie tylko części odzieży okrywającej tułów, ale także nakryć głowy i obuwia. Udokumentowano 30 takich jednostek leksykalnych i są to wyłącznie rzeczowniki. Leksykę tę podzieliłam na trzy kategorie: stałe elementy odzieży, nakryć głowy i obuwia. Stałe elementy odzieży okrywającej tułów to: *brzeg, fartuszek, galon, kaptur, kapturek, kieszeń, kłapa, kołnierz, obsługa* ‘kłapa’, *obwódka, okładka, podszewka, potrzeba, rękaw, szew, szlak, ucho, wyłoga* ‘kłapa’, *wypustka*. Stałe elementy nakrycia głowy to: *baran, baranek, daszek, rydelek*. Stałymi elementami obuwia są *cholewa, ćwieczek, ćwiek, korek, obcas, podkówka, sztylpa*.

Leksyka zebrana w podpolu **MATERIAŁ** dokumentuje nazwy tkanin i skór, z których wykonano ubrania czy obuwie, oraz nazwy tworzyw, z jakich były zrobione niektóre dodatki, np. guziki. Jest to grupa zbudowana z rzeczowników i przymiotników odrzeczownikowych, a także wyrażań przymiokowych. Łącznie wyekscerpowałam 83 jednostki leksykalne, w tym 10 jednostek, które występuje w formach wariantywnych. W poniższym zbiorze udokumentowano 11 nazw w postaci zestawienia rzeczownika i dookreślającego go przymiotnika. W tej grupie znalazły się również złożenia zawierające informację zarówno o kolorze, jak i o rodzaju tkaniny. Nazwę rodzaju materiału uznałam za nadrzędną i zadecydowałam o umieszczeniu tego typu form w zbiorze: *aksamitny, baiowy // boiowy, boj* ‘rodzaj grubej tkaniny wełnianej’, *baranek, barani, bawełniany, bawełnicowy, bobrowy, bydłęcy, cielęca skóra, cielęcy, cyna, cynowy // cenowy, domowe płutno, drelichowy // drylichowy, dubeltowy, dyftekowy // tyftekowy* ‘wykonany z tyftekku; tkanina wełniana, bawełniana lub jedwabna’, *dzicza skóra, faldrowy // folledrowy* ‘wykonany ze skóry wyprawionej z jednej strony’, *filsowy, flanela, flanelowy, flausz, futro lisie, iałowiczy, iedwabny // jedwabny, juchtowy, kałmukowy, kartun* ‘bawełniana tkanina’, *katunowy, kamlotowy* ‘wykonany z kamlotu;

tkanina wełniana, *kaźmirek* 'tkanina wełniana', *kazmirkowy*, *kónowy*, *kościany*, *koźlowy*, *koźuch*, *kruszcowy*, *kuczbaia* 'tkanina wełniana', *kuczbaiowy*, *lis*, *lisi*, *lniany*, *macica perłowa*, *manszestr*, *manszestrowy*, *merynos*, *metalny*, *metalowy* // *medalowy*, *molowy*, *mosiężny*, *multun* 'miękka tkanina wełniana', *nankinowy*, *niewarowy*, *ołowiany*, *owczy*, *pacześny*, *parchan*, *parciany*, *perkalowy*, *plóciany*, *plócienny* // *plócienny* // *plucienny*, *plótno* // *plótno*, *plótno surowe*, *plótno woskowane*, *póliedwabny*, *pułsukniany*, *rzemienny*, *sieraczkowy*, *skopowy*, *skóra*, *skóra kozłowa*, *skórzany*, *słomiany*, *sukienny*, *sukno*, *sycowy* // *cycowy*, *szaraczkowy*, *tkany*, *wełniakowy*, *wełniany*, *wełna*.

Podpole FASON gromadzi słownictwo nazywające fasony (kroje, kształty, formy) ubrań (np. krój surduta), stałych elementów ubioru (np. kształt kołnierza), dodatków (np. kształt guzika), nakryć głowy (np. kształt kapelusza lub czapki) oraz okryć nóg (np. wysokość obcasa lub kształt buta). Wyekscerpowano 58 jednostek leksykalnych, w tym 2 w postaci wariantywnej. Tę grupę leksyki budują przymiotniki oraz kilkuelementowe struktury: *ciasny*, *czterorogaty*, *czterorogowy*, *długi*, *duży*, *forszpański*, *koliński*, *koloński*, *kródko* // *krótko*, *kuiawski*, *leżący*, *mały*, *niemiecki*, *niewielki*, *nizki*, *obłożony*, *obsadzony*, *obszerny*, *obszyty*, *obszywany*, *obwiedziony*, *odszyty*, *ogromne*, *okrągły*, *okręcony*, *pikowany*, *podbity*, *podkuty*, *podszyty*, *pokryty*, *polski*, *powleczoney*, *przyszywany*, *rogaty*, *rossyjski*, *składany*, *średni*, *stojący*, *szląski*, *ukuty*, *uzarski*, *wąski* // *wązki*, *węgierski*, *wielki*, *wiszący*, *wyłożony*, *wypukły*, *wysoki*, *zapinany*, *zawiazany*, *zawiany*, *żołnierski*, *do kolan*, *dość długi*, *krój surdutowy*, *na pół wywinione na kształt sztylpów*, *w jednym rzędzie*, *włożony w bóty*.

Słownictwo zebrane w podpolu KOLOR jest reprezentowane wyłącznie przez przymiotniki, które opisują barwę ubrań i dodatków. Wyekscerpowano 53 jednostki leksykalne, z których 7 występuje w dwóch lub więcej wariantach. Aż 6 z nich to warianty zapisu wyrazów złożonych, które różnicują odcień koloru podstawowego (za pomocą słów *jasny* i *ciemny*). Leksyka ukazuje bogactwo barw odzieży: *biały*, *błękitny*, *brązowy*, *brunatny*, *ciemniejszy*, *ciemno brązowy* // *ciemno-brązowy*, *ciemno granatowy* // *ciemno-granatowy* // *ciemno-granatowy*, *ciemno niebieski* // *ciemno-niebieski*, *ciemno szaraczkowy* // *ciemno-szaraczkowy*, *ciemno zielony* // *ciemno-zielony* // *ciemnozielony*, *ciemno-żółty*, *ciemno-brunatny*, *ciemno-czerwony*, *ciemno-modry*, *ciemno-szary*, *ciemny*, *czarny*, *czerwony*, *czerwonawy*, *granatowy*, *iasno granatowy* // *iasno-granatowy*, *iasno-błękitny*, *iasno-modry*, *iasno-niebieski*, *iasno-szaraczkowy*, *iasnoszary*, *iasny*, *kafowy*, *kolorowy*, *modro niebieski*, *modry*, *niebieski*, *niebiesko farbowany*, *niebiesko modry*, *oliwkowy*, *piaskowy*, *plowy*, *pomarańczowy*, *popielaty*, *prochowy*, *pstry*, *pstrokaty*, *sieraczkowy*, *siwy* // *śiwy*, *stalowy*, *szaraczkowy*, *szarawy*, *szary*, *szary kolor*, *wiśniowy*, *zielony*, *żółtawy*, *żółty*.

Podpole **WZÓR NA MATERIALE** zbiera określenia na wzory znajdujące się na tkaninach, z których szyte były ubrania. Wyekscerpowano 19 jednostek leksykalnych, z których jedna występuje w dwóch wariantach. W tym zbiorze odnotowano także wyrażenia przyimkowe. Umieściłam tutaj również złożenia, w których zawiera się informacja zarówno o kolorze, jak i o wzorze – wzór został potraktowany jako informacja nadrzędna i to on zdecydował o zaklasyfikowaniu danej jednostki leksykalnej do tej grupy: *krzyżaty, nakrapiany, prążkowany, rzucany, satrychy* ‘wzór; kreski, linie’, *siadkowy, w cętki // w centki, w kostki, w kratki, w kropki, w kwiatki, w paski, w pasy, w prążki, w pręgi, więziony, z kwiatkami, z paskami, z paskami idącymi w poprzek*.

Podpole **DODATKI** gromadzi nazwy elementów, które są lub mogą być częścią stroju, ale ich brak nie sprawia wrażenia jego niekompletności. Nie wpływa też znacznie na komfort użytkowania. Zaklasyfikowałam tu 24 jednostki leksykalne, przy czym 2 z nich poświadczono zostały w formach wariantywnych: *aksamitka // axamitka, binda* ‘krawat’, *brzuslak* ‘element stroju, chroniący przed zabrudzeniem’, *chalsztuk* ‘element ubrania, który zakłada się na szyję’, *chustka, forma, guziczek, guzik, haczyk, haftka, pas, pasek, pasy, pawie pióro, sprzączka // sprzązka, spusty, stążeczka, szelki, szleyki, sznurek, tasiemka, taśma, wstążeczka, wstążka*.

Słownictwo zebrane w podpolu **STAN ODZIEŻY** opisuje stan, w jakim znajdować się mogły poszczególne części ubrania, choć jak można zauważyć, poniższa leksyka informuje raczej o złym stanie stroju. Jest to w pełni uzasadnione – poszukiwani należeli bowiem do niższych warstw społeczeństwa. Byli to nie tylko parobkowie czy młynarczykowie, ale także osoby, które zbiegły z więzienia, lub członkowie grup rozbójniczych. Do tego podpola zaliczyłam 23 jednostki leksykalne: *całkiem podarty, czyrkasowy* (najprawdopodobniej: ‘połatany’), *dobry, dosyć dobry, łatany, nadpsuty, nadsztukowany, narządzany, nowy, podarty, podły, podszarzany, połatany, przechodzony, przeniszczony, sporządzany, stary, wytarty, zabrudzony, zbrudzony, zchodzony, zdarty, zły*.

OGÓLNY OPIS STROJU to słownictwo, które odnosi się do ubrania w sposób całościowy – nie świadczy ono o charakterystycznych cechach ubioru. Podpole gromadzi 10 jednostek leksykalnych, w tym aż 3, które występują w wariantach: *chłopski, komiśny // kommiśny // kommisny* ‘wydawany przez państwo lub wojsko’, *latowy, modny, nocny, ordynaryiny // ordynaryjny, pospolity, skarbowy, zbrodniarski, zwyczajny // zwyczajny // zwyczajny*.

Słownictwo zebrane w podpolu **VARIA** gromadzi jednostki leksykalne, które nie mieszczą się w żadnym z utworzonych podpól lub są trudne do zdefiniowania. Wynotowałam 6 takich jednostek leksykalnych, w tym także niewielkie

grupy składniowe: *był odziany, był ubrany, miał na sobie, nosił na sobie, palony, szmuklerski*.

Procentowy udział słownictwa dobrze zobrazuje wielkość konkretnych podpól na tle całości oraz różnice w zasobie leksemów pomiędzy poszczególnymi podpolami. Najliczniejszym podpolem jest **MATERIAŁ**, który gromadzi aż 83 jednostki leksykalne (22,9% ogółu jednostek). Pod względem liczebności kolejne podpole to **FASON** (58 jednostek; 16% całości materiału). Podpole **NAZWY UBIORÓW** ze względów semantycznych stanowi centralną część pola, nie jest jednak najliczniejsze, ponieważ liczy zaledwie 55 jednostek leksykalnych (15,2% wszystkich jednostek). Podpole o podobnej liczbie leksemów to **KOLOR** (53 jednostki; 14,6% wszystkich jednostek).

Kolejne cztery podpole także prezentują się podobnie pod względem liczby jednostek – **STAŁE ELEMENTY UBIORU** gromadzą 30 jednostek leksykalnych (8,6% ogółu jednostek). Podpole **DODATKI** jest nieco mniej liczne, ponieważ liczy 24 jednostki leksykalne (6,6% wszystkich jednostek), z kolei podpole **STAN** zbiera 23 jednostki leksykalne (6,4% ogółu jednostek). **WZÓR NA MATERIALE** reprezentowany jest przez 19 jednostek leksykalnych (5,2% wszystkich jednostek).

Najmniej liczne i najbardziej odstające liczebnie są podpole **OGÓLNY OPIS STROJU**, tworzone przez 10 jednostek leksykalnych (2,8% wszystkich jednostek), oraz liczące 6 jednostek leksykalnych (1,7% zebranych jednostek) podpole **VARIA**.

Tak licznie poświęcone słownictwo odzieżowe pozostawało w ścisłym związku z rozwojem kultury. Przez stulecia Polska utrzymywała z innymi narodami kontakty gospodarcze i polityczne, a także toczyła wojny. Takie relacje pozostawiły w polszczyźnie ślad w postaci zapożyczeń. Przede wszystkim są to zapożyczenia leksykalne, ale również słowotwórcze czy składniowe. Moda z kolei jest elementem kultury podatnym na szybkie zmiany, które odbijają się w języku. To zjawisko ponadnarodowe, które dzięki kontaktom (pokojowym lub nie) różnych nacji ma szansę gwałtownie się rozprzestrzeniać. Polszczyzna chętnie przejmowała na przestrzeni wieków nowe nazwy związane z odzieżą – kiedy pojawiał się nowy element mody, należało go nazwać, często wykorzystywano więc nazwę istniejącą już w innym języku. Jak zaznacza Maria Borejszo, o zapożyczeniach z zakresu mody już pisano, jednak problem ten wymaga dalszych badań i bardziej szczegółowych analiz [Borejszo 2001: 71]. Choć od publikacji jej pracy minęło 20 lat, rzucone zagadnienie nadal nie doczekało się monograficznego opracowania.

Zapożyczenie językowe stanowi element przejęty z obcego języka [Polański, red. 1999: 668]. W niniejszym materiale są to wyłącznie zapożyczenia leksykalne.

Do grupy pożyczek zaliczam zapożyczenia właściwe, czyli takie, których forma została przejęta wraz ze znaczeniem (np. *aksamit*, *iedwab*), a także derywaty od słów zapożyczonych powstałe na gruncie języka polskiego (np. *aksamitny*) oraz formacje hybrydalne, w których tylko jeden człon jest zapożyczony lub zbudowany na podstawie wyrazu zapożyczonego (np. *półiedwabny*, *iasno bronsowy*). Decyzja taka podyktowana jest tym, że niektóre wyrazy o zapożyczonym rdzeniu zostały wyekscerpowane z materiału źródłowego tylko w formie derywatu lub hybrydy (np. *bawełniany*). Nieuwzględnienie takich form w analizie sprawiłoby, że obraz zapożyczeń w omawianym słownictwie byłby uboższy i niepełny.

W materiale leksykalnym obecnych jest łącznie 130 jednostek, które klasyfikuję jako zapożyczone, co stanowi aż 1/3 zebranego materiału (35,9% ogółu jednostek). W leksyce odzieżowej omawianego pola najliczniej reprezentowane są zapożyczenia o niemieckiej podstawie – 49 jednostek leksykalnych (37,7% wszystkich zapożyczonych jednostek). Do zapożyczeń notowanych już w *Słowniku staropolskim* (SStp) należą: *brunatny* (niem. *brunat*), *ćwiek* (niem. *Zweck*), *cyna* (niem. *Zinn*), *futro* (niem. *Futter*), *haczyk* (niem. *Hake*), *haftka* (niem. *Haft*), *kitel* (niem. *Kittel*), *kołnierz* (niem. *Kolner*), *korek* (niem. *Kork*), *parchan* (niem. *Barchan*), *stalowy* (niem. *Stahl*), *szlak* (niem. *Schlag*), *sznur* (niem. *Schnur*). Ponadto na bazie niektórych wymienionych słów powstały wyrazy takie jak: *ciemno brunatny* (niem. *brunat*), *ćwiczek* (niem. *Zweck*) oraz *cenowy* // *cynowy* (niem. *Zinn*), których *Słownik staropolski* nie odnotował. Wyrazami poświadczonymi w *Słowniku polszczyzny XVI wieku* (dalej SPXVI) są: *bawełniany* (niem. *Baumwolle*)⁸, *binda* (niem. *Binde*), *fartuszek* (niem. *Vortuch*), *niebiesko farbowany* (niem. *Farbe*)⁹. Zapożyczeniami notowanymi przez *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku* (dalej ESXVII) są: *drelichowy* // *drylichowy* (niem. *Drillich*), *gatunek* (niem. *Gattung*), *obcas* (niem. *Absatz*), *szmuklerski* (niem. *Schmuck*). Wśród zapożyczeń XVIII-wiecznych notowanych w ESXVII znalazły się takie wyrazy jak: *bawełnicowy* (niem. *Baumwolle*)¹⁰, *boj* (niem. *Baje*), *daszek* (niem. *Dach*)¹¹, *kłapa* (niem. *Klappe*), *kuczbaia* (niem. *Kutzbaie*). Na podstawie niektórych słów powstały derywaty: *boiowy* // *baiowy* (niem. *Baje*), *katunowy* (niem. *Kattun*) i *kuczbaiowy* (niem. *Kutzbaie*). Zapożyczeniami odnotowanymi przez *Słownik*

8 Wyraz ten notowany jest dopiero w SPXVI, ale *bawełna* jest poświadczona już przez SStp.

9 *Farbowany* jest notowany w SPXVI, ale *farba* już w SStp.

10 ESXVII podaje, że najwcześniejsze poświadczenie tej jednostki pochodzi z 1706 roku, jednak *bawełnica* po raz pierwszy pojawia się w 1621 roku.

11 Wyraz *dach* notowany jest już w SStp, z kolei *daszek* poświadczony jest w SPXVI, jednak w znaczeniu związanym z nakryciem głowy pojawia się dopiero w zapisach z XVIII wieku.

języka polskiego Samuela Bogumiła Lindego (dalej L) są: *dubeltowy* (niem. *Doppel*), *kartun* (niem. *Kattun*), *obslegi* (niem. *Aufschlag*), *raytuzy* (niem. *Reithosen*), *szlafmyc* i *szlafmyca* (niem. *Schlafmütze*), *sztylpa* (niem. *Stulpe*). Zapożyczeniami poświadczonymi w tzw. *Słowniku wileńskim* (dalej: SWil) są: *faledrowy* // *folledrowy* (niem. *Faleder*), *filmsowy* (niem. *Filz*), *leybik* (niem. *Leibchen*). Wyrazami odnotowanymi przez *Słownik języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego (dalej SJPDor) są *cykowy* // *sycowy* (niem. *Sitz*), *flausz* (niem. *Flausch*). Słowniki nie poświadczają leksemów takich jak: *brzuslak* (niem. *Brustblech*), *forszpański* (niem. *Vorspann*)¹², *kanonstiefel* (niem. *Kanonstiefel*), *komiśny* // *komisny* (niem. *Kommis*)¹³, *satrychy* (niem. *Strich*), *superfinowy* (niem. *Superfein*)¹⁴.

Pożyczkę z języka francuskiego stanowi 25 jednostek leksykalnych (32,5% zapożyczeń) – w porównaniu z zapożyczeniami z języka niemieckiego jest ich o połowę mniej. W grupie najstarszych zapożyczeń, notowanych już w SStp, znajdują się wyrazy takie wyrazy jak *czapka* (fr. *chape*) czy *kamlotowy* (fr. *camelot*). Leksykę poświadczoną w SPXVI reprezentują *kamizela* // *kamzela* oraz *kamizelka* // *kamzelka* (fr. *camisole*) i *kapota* (fr. *capot*). Zapożyczenia XVII-wieczne odnotowane w ESXVII to: *furażerka* (fr. *fourrage*), *galon* (fr. *galon*), *kałmukowy* (fr. *calmuque*), *modny* (fr. *mode*), *multan* // *multun* (fr. *molleton*), *sutana* (fr. *soutane*). Wyrazami zapożyczonymi w wieku XVIII są: *brązowy* (fr. *bronze*), na podstawie którego powstał wyraz *ciemno bronsowy*, *frak* (fr. *frac*), *kaszkiet* (fr. *casquette*) oraz *kaźmirek* (fr. *casimir*), od którego utworzono derywat *kazmirkowy*. Część chronologicznie późniejszych zapożyczeń notuje SWil i są to: *perkalowy* (fr. *percale*), *pikowany* i *pikowy* (fr. *piquer*), *surdut* (fr. *surtout*), *westa*¹⁵. Z kolei leksem *westka* (fr. *veste*) odnotowuje dopiero SJPDor w odniesieniu do dzieła z XIX wieku.

Pozostałe grupy pożyczek są nieco mniej liczne. W omawianym słownictwie odzieżowym znalazło się 10 jednostek leksykalnych (7,7% zapożyczeń), które polszczyzna zapożyczyła z języka czeskiego. Większość z nich należy do zapożyczeń najstarszych, notowanych już w SStp: *błękitny* (czes. *blankytný*), *bóty* // *buty* (czes. *bot*), *iedwabny* // *jedwabny* (czes. *hedváb*), *pas* (czes. *pás*).

12 Formę podstawową *forszpan* poświadcza L.

13 Wyraz *komis* notowany jest w ESXVII, jednak słowo *komiśny* // *komisny* poświadczane zostaje dopiero w wieku XIX.

14 Turnau podaje, że jest to określenie używane w XVIII wieku w Poznaniu [zob. Turnau 1999: 172].

15 Żadne ze znaczeń podanych w SWil nie dotyczy jednak ubioru. Takie znaczenie odnotowuje dopiero SJPDor, lokuje je jednak w źródle z XIX wieku.

W związku z tymi zapożyczeniami powstały później jednostki *pasek*, *pasy*, *w paski*, *w pasy* i *z paskami* (czes. *pás*) oraz *iasno-błękitny* (czes. *blankytný*).

Łacinę reprezentuje także 10 jednostek leksykalnych (7,7% zapożyczeń). Pożyczkami łacińskimi notowanymi w SStp są: *aksamitny* (łac. *examitum*) oraz *forma* (łac. *fōrma*). Pozostałe leksemy zostały zapożyczone w szczytowym okresie polsko-łacińskich kontaktów językowych. W SPXVI poświadczono zostały jednostki: *mata* (łac. *matta*) oraz *w kratki* (łac. *crātis*). ESXVII odnotowuje takie leksemy jak: *aksamitka* (łac. *examitum*)¹⁶, *kapelusz* (łac. *cappellus*), *kapuza* (łac. *caputium*), *oliwkowy* (łac. *oliva*). *Kurtka* (łac. *curtus*) po raz pierwszy odnotowana została przez L, natomiast leksem *kolorowy* (łac. *color*) notuje SWil.

Zapożyczeniami z języka tureckiego jest 7 jednostek leksykalnych (5,4% wszystkich zapożyczeń). SStp poświadcza dwie pożyczki tureckie: *kaftan* i derywat *kaftanik* (tur. *kaftan*). Zapożyczeniami notowanymi w SPXVI są *sukmana* (tur. *czekman*), *taśma* i derywat *tasiemka* (tur. *tasma*), z kolei w ESXVII odnotowano słowa *dyftykowy* // *tyftykowy* (tur. *tiftik*) oraz *kafowy* (XVIII wiek, tur. *kahve*).

W omawianym słownictwie 6 jednostek leksykalnych można uznać za pożyczki z języka angielskiego (4,2% zapożyczeń). Leksem *flanela* wraz z derywatem *flanelowy* (ang. *flanel*)¹⁷ odnotowuje L z odesłaniem do źródła XVIII-wiecznego. Wyrazy *manszester* oraz derywat *manszestrowy* (ang. *Manchester*) Mańczak-Wohlfeld datuje na wiek XVIII [Mańczak-Wohlfeld 2006: 18], chociaż ich pierwsza notacja leksykograficzna pojawia się dopiero w SWil. Nazwa tej tkaniny pochodzi od nazwy miasta w Anglii. Leksem *spancer* // *spencer* oraz derywat *spancerek* // *spencerek* (ang. *Spencer*) poświadcza SWil. Nazwa tego ubrania pochodzi od nazwiska George'a Johna Spencera (2. hrabia Spencer; 1758–1834), który wprowadził modę na nowy krój fraka [Duży SPENCER...: 2021].

W wyekscerpowanym słownictwie odzieżowym opisującym ubiór warstw niższych na początku XIX wieku znalazły się także zapożyczenia włoskie w liczbie 6 jednostek (4,2% zapożyczeń). Najstarszymi, notowanymi już przez SStp pożyczkami są słowa *granatowy* (wł. *granat*) oraz *żupan* (wł. *giuppone*). Wydaje się, że pierwsze ze słów utrwaliło się w polszczyźnie, co poświadcza zebrany materiał leksykalny, ponieważ wyekscerpowano również słowiańsko-włoskie formacje hybrydalne *ciemno granatowy* oraz *iasno granatowy*.

16 W SStp odnotowano leksem *aksamit* oraz *aksamitny*, ale derywat *aksamitka* został poświadczony dopiero w ESXVII.

17 Oba leksemy notuje słownik Lindego z adnotacją, że wyrazy pochodzą z języka francuskiego, Walczak jednak zalicza *flanelę* do zapożyczeń angielskich [por. Walczak 1997: 124]. Także Mańczak-Wohlfeld uznaje *flanelę* za pożyczkę angielską [por. Mańczak-Wohlfeld 2006: 22].

Zapożyczeniami odnotowanymi w SPXVI są leksemy: *pomorończowy* (wł. *pomarrancia*) oraz *szkarpetka* (wł. *scarpetta*), a zapożyczeniem najpóźniejszym, odnotowanym w SWil, jest leksem *pantalony* (wł. *pantaloni*).

W słownictwie wyekscerpowanym z listów gończych poświadczane są również 4 jednostki leksykalne (3,1% zapożyczeń), które polszczyzna przyswoiła z języka ukraińskiego. Odnotowaną w SStp pożyczką jest *chustka* (ukr. *fusta*), z kolei leksemami zaświadczonymi przez SPXVI są *kabat* (ukr. *kábat*), *kiecka* (ukr. *kéca*) oraz *szarawary* (ukr. *szarawary*). Zapożyczenia z tego okresu są pierwotnymi orientalizmami.

Materiał leksykalny poświadczą także 4 jednostki leksykalne pochodzenia węgierskiego (3,1% zapożyczeń). SPXVI notuje dwie jednostki i są to: *ciżma* (węg. *csizma*) oraz *uzarski* (węg. *huszar*). Zapożyczenia XVII-wieczne odnotowane w ESXVII to *katana* (węg. *katona*), od której pochodzi słowo *katanka*.

W zebranych materiale odnotowano także pojedyncze wyrazy pochodzące z takich języków jak hiszpański, rosyjski i białoruski (3 jednostki, czyli 2,3% zapożyczeń). Zapożyczeniem z języka hiszpańskiego jest nazwa tkaniny *merynos* (hiszp. *merino*) odnotowana w SWil. Jedyne zapożyczenie z języka białoruskiego to poświadczony w ESXVII leksem *kieszeń* (brus. *kiśén*), natomiast z języka rosyjskiego pochodzi *tołub* (ros. *тулуп*), czyli 'rodzaj męskiego, długiego okrycia wierzchniego, często podbitego futrem', które odnotowuje L.

Niejasne pochodzenie ma zaledwie 6 jednostek leksykalnych (4,2% zapożyczeń). Takim wyrazem jest *juchtowy*, ponieważ nie ma zgodności co do jego źródła – mógł dotrzeć do polszczyzny przez język niemiecki (*juchten*) lub język rosyjski (*juchta*)¹⁸. Kolejnym z takich wyrazów jest *nankinowy* (oraz *nankin*, niepoświadczony w bazie materiałowej). Nazwa tkaniny wywodzi się od nazwy miasta Nankin w Chinach, z którego pochodzi ten materiał, nie można jednak na tej podstawie wnioskować o drodze wyrazu do polszczyzny. Kłopotliwym pod względem pochodzenia jest także wyraz *czyrkasowy*. Leksem ten nie występuje w żadnym ze słowników języka polskiego, a w listach gończych pojawił się jeden raz. Oryginalna, niemieckojęzyczna wersja listu może sugerować niemieckie pochodzenie wyrazu, gdyż brzmi on tam: *zirkass*. Ponadto zarówno *kaptur*, jak i pochodzący od niego *kapturek* sprawiają badaczom trudności etymologiczne. Wiesław Boryś podaje w wątpliwość zarówno łacińskie pochodzenie tego słowa, jak i hipotezę o zapożyczeniu tego wyrazu z języka tureckiego za pośrednictwem wschodniosłowiańskim [SEJP: 222]. Borejszo

18 Aleksander Brückner sugeruje rosyjską drogę dotarcia tego wyrazu do polszczyzny [Brückner 1974: 685]. Bogdan Walczak wskazuje możliwość pośrednictwa obu tych języków [Walczak 1995: 195]. Z kolei Jowita Żurawska-Chaszczewska uznaje leksem za germanizm [Żurawska-Chaszczewska 2010: 651].

za to zaklasyfikowała je właśnie jako zapożyczenie łacińskie [Borejszo 2001: 73]. Z kolei *molowy* to prawdopodobnie nazwa tkaniny, jednak nie jest pewne pochodzenie tej nazwy. Niemiecka wersja listu podaje słowo *moll*.

Materiał poświadczyl także 2 internacjonalizmy (1,5% zapożyczeń). Są to derywaty od słowa *metal* (niepoświadczonego w bazie materiałowej, a zatem i nieobecny w polu): *metalny* i *metalowy* // *medalowy*. Źródłem jest łacińskie słowo *metallum*, od którego pochodzi również niemieckie *Metall* oraz francuskie *métal*.

Przyglądając się zapożyczonym leksemom, można zauważyć, że grupują się one w kilka kategorii. Z innych języków przejmowano przede wszystkim nazwy elementów stroju. Są to nazwy nakryć głowy (*czapka*, *furażerka*) i obuwia (*ciżmy*, *kanonstiefel*), nazwy odzieży wierzchniej lekkiej (*kamizelka*, *westa*) i ciężkiej (*żupan*, *kurtka*) oraz nazwy dodatków (*taśma*, *galon*). Zapożyczano także nazwy tkanin (*kaźmirek*, *bawełniany*) oraz nazwy kolorów (*błękitny*, *granatowy*).

Do polszczyzny zostały wchłonięte przede wszystkim wyrazy pochodzące z języków zachodnioeuropejskich, choć odnotowano również zapożyczenia z języków wschodniosłowiańskich czy z języka tureckiego.

Listy gończe publikowane w „Publicznym Donosicielu” będącym dodatkiem do „Dziennika Urzędowego Królewskiej Regencyi w Poznaniu” są nie tylko dokumentacją historii regionu i życia jego ówczesnych mieszkańców, ale także źródłem różnorodnego materiału leksykalnego. Z listów z lat 1816–1836 wyekscerpowałam 361 jednostek pola leksykalno-semantycznego CYWILNA ODZIEŻ MĘSKA WARSTW NIŻSZYCH. Usystematyzowanie słownictwa w taki sposób pozwala na ukazanie bogactwa poszczególnych podpól. Wydawać by się mogło, że strój XIX-wiecznych przedstawicieli niższych warstw społecznych – uboższych, żyjących skromniej – był nieciekawym, szarym i nierzucającym się w oczy, a jednak zebrany materiał leksykalny przynosi zupełnie inny obraz. W wielu przypadkach ubranie było nie tylko kompletne, ale i wzbogacone o dodatki, np. czapkę czy chustkę. Ozdabiano je również obszyciami i tasiemkami. Wyekscerpowany materiał ukazuje bogatą kolorystykę tychże strojów – wynotowałam paletę barw od białego po czarny, z uwzględnieniem takich kolorów jak różne odcienie niebieskiego, szarego i zielonego. Jednocześnie warto nadmienić, że często ubiór był w złym stanie – znoszony i połatany. Choć w listach gończych zdarzają się opisy suche i oszczędne, jak w PD 21/1822 („Odzież. Kaftan biały krótki; długie spodnie parciane”), to są to nieliczne wyjątki. Charakterystyka stroju poszukiwanego była w miarę możliwości (i wiedzy redagującego treść) szczegółowa – tak aby móc odnaleźć sprawcę przestępstwa. W liście gończym z PD 32/1817 został opisany dokładnie każdy element ubrania:

Niebieska sukienka długa sukienka chłopska kuiawska na haftki zapinana, długi kuiawski kaftan tegoż koloru na guziki żółte zapinany, okrągły kapelusz z czarną iedwabną wstążką, za którą pióro pawie, koszula na czerwoną iedwabną wstążkę zawiązana, białe płócienne spodnie, krótkie dobre bóty zawiązane, więziony chłopski pas czerwonego i modrego koloru.

Podobnie skrupulatnie został omówiony ubiór bohatera listu gończego z PD 26/1817:

Przy ucieczce swej miał na sobie kamzelę grubą płocienną, katankę z sukna zielonego, na niej guziki metalne żółte, iednym rzędem zapinaną, wedle kołnierza sukmem czerwonym i sznurkami czerwonymi, z przodu, od spodu i wedle kieszeni odszytą, spodnie parciane łatane, bóty podkute, stary, czarny okrągły kapelusz, do tego ma dwie koszule i biały kozuch przy sobie [...].

Taka szczegółowość oraz uporządkowanie opisu wyglądu i stroju zapewne pozwalały znaleźć i aresztować przestępcę; sam opis zaś jest dla dzisiejszego badacza źródłem materiału do badań językowych. Analiza genetyczna wyekscerpowanego materiału leksykalnego wykazała, że na 361 jednostek leksykalnych aż 130 to zapożyczenia (35,9%), a zatem niemal jedna trzecia owego słownictwa ma swoje źródła w innych językach. Dowodzi to nie tylko tego, że Polska i jej mieszkańcy utrzymywali liczne kontakty z innymi narodami (handlowe czy wojenne), ale także tego, że moda stanowi zjawisko ponadnarodowe i jest łatwo przyswajana na nowym gruncie.

Bibliografia

Źródła (wraz ze stosowanymi skrótami)

PD – „Publiczny Donosiciel”, 1816–1836, <https://tinyurl.com/bp8mxb4d> [dostęp: 25 kwietnia 2022].

Słowniki (wraz ze stosowanymi skrótami)

SEJP – Boryś Wiesław (2008), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.

ESXVII – Gruszczyński Włodzimierz, red. (2004–), *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, <https://sxvii.pl/> [dostęp: 25 kwietnia 2022].

L – Linde Samuel Bogumił (1854–1860), *Słownik języka polskiego*, t. 1–6, wyd. 2, Lwów.

- SJPDor – Doroszewski Witold, red. (1958–1969), *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Warszawa.
- SPXVI – Mayenowa Maria Renata i in., red. (1966–), *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. 1–37, Wrocław–Warszawa.
- SStp – Urbańczyk Stanisław, red. (1953–2002), *Słownik staropolski*, Kraków.
- SWil – Zdanowicz Aleksander i in., (1861), *Słownik języka polskiego*, Wilno.
- WSJP PWN – Dubisz Stanisław, red. (2018), *Wielki słownik języka polskiego*, t. 1–5, Warszawa.

Literatura

- Cygal-Krupa Zofia (1986), *Słownictwo tematyczne języka polskiego. Zbiór wyrazów w układzie rangowym, alfabetycznym i tematycznym*, Kraków.
- Cygal-Krupa Zofia (1990), *Podstawowe słownictwo tematyczne języka polskiego. Na wybranych przykładach*, Kraków.
- Batko-Tokarz Barbara (2019), *Tematyczny podział słownictwa współczesnego języka polskiego. Teoria, praktyka, leksykografia*, Kraków.
- Borejszo Maria (1990), *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*, Poznań.
- Borejszo Maria (1994), *O sposobach tworzenia nazw odzieży w okresie staropolskim i współcześnie*, „Prace Instytutu Języka Polskiego. Studia Historycznojęzykowe”, t. 1, s. 43–50.
- Borejszo Maria (2001), *Nazwy ubiorów we współczesnej polszczyźnie*, Poznań.
- Borejszo Maria (2010), *Nazwy kolorów w leksyce odzieżowej (na materiale „Słownika ubiorów” Ireny Turnau)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 16., s. 31–41.
- Borejszo Maria (2013), *Gwarowe nazwy kolorów w Słowniku warszawskim*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza”, t. 20, z. 2, s. 59–71.
- Brückner Aleksander (1974), *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa.
- Duży SPENCER i mały SPENCEREK, <https://tinyurl.com/yzzprz57> [dostęp: 18 sierpnia 2021].
- Polański Kazimierz, red. (1999), *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław.
- Głaska Anna (2007), *Słownictwo i styl prasowych tekstów o modzie (na przykładzie „Elle” i „Twojego Stylu”)*, „Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica”, t. 44, s. 33–50.
- Gołębiowski Łukasz (1983), *Ubiory w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwili obecnych*, Warszawa [reprint].
- Gucia Dobrosława, Lubierska Joanna (2014), *„Jako cię widzą, tako cię piszą”. Obraz Wielkopolanina w świetle listów gończych 1. połowy XIX wieku*, Poznań.
- Gucia Dobrosława, Lubierska Joanna (2016), *List gończy jako źródło do badań polszczyzny wielkopolskiej*, w: *Język w regionie, region w języku*, red. Błażej Osowski i in., Poznań, s. 194–215.

- Gucia Dobrosława, Lubierska Joanna, Pihan-Kijasowa Alicja (2015), *Dziewiętnastowieczne listy gończe w badaniach nad urzędową polszczyzną wielkopolską*, „Slavia Occidentalis”, nr 1, s. 177–187.
- Gucia Dobrosława, Pihan-Kijasowa Alicja (2016), „*Dziennik Urzędowy Królewskiej Regencyi w Poznaniu*” z dodatkiem „*Publiczny Donosiciel*” jako źródło do badań dziewiętnastowiecznej polszczyzny wielkopolskiej, w: *W kręgu dawnej polszczyzny*, t. 2, red. Maciej Mączyński i in., Kraków, s. 83–102.
- Gutkowska-Rychlewska Maria (1968), *Historia ubiorów*, Wrocław.
- Mańczak-Wohlfeld Elżbieta (2006), *Angielsko-polskie kontakty językowe*, Kraków.
- Markowski Andrzej (1992), *Leksyka wspólna różnym odmianom polszczyzny*, t. 1–2, Wrocław.
- Miodunka Władysław (1980), *Teoria pól językowych. Społeczne i indywidualne ich uwarunkowania*, Warszawa.
- Müller Aneta (2020), *Wpływ języka niemieckiego na wielkopolską polszczyznę okresu zaborów na przykładzie listów gończych z I połowy XIX wieku*, w: *Język w regionie, region w języku* 3, red. Błażej Osowski i in., s. 273–285.
- Tokarski Ryszard (1984), *Struktura pola znaczeniowego. Studium językoznawcze*, Warszawa.
- Turnau Irena (1999), *Słownik ubiorów. Tkaniny, wyroby pozatkackie, skóry, broń i klejnoty oraz barwy znane w Polsce od średniowiecza do początku XIX w.*, Warszawa.
- Walczak Bogdan (1995), *Dlaczego juchta z Chwaliszewa?*, „*Kronika Miasta Poznania*”, nr 1: *Chwaliszewo*, s. 194–198.
- Walczak Bogdan (1997), *Z problematyki wpływów angielskich w polszczyźnie drugiej połowy XIX wieku (rola Henryka Sienkiewicza w recepcji anglicyzmów)*, „*Slavia Occidentalis*”, t. 54, s. 123–131.
- Żurawska-Chaszczewska Jowita (2010), *Słownictwo rzemiosł skórzanych w polszczyźnie historycznej* [praca doktorska], <https://tinyurl.com/4szxvnr> [dostęp: 21 sierpnia 2021].

Aneta Müller

Names of Civilian Clothes of Men from Lower Social Strata, Based on Arrest Warrants Issued in Poznań in the Years 1816–1836

The article presents the lexical material concerning clothes vocabulary. The data was extracted from arrest warrants published from 1816 to 1836 in *Publiczny Donosiciel* (*Public Denunciator*) which was an annex to *Dziennik Urzędowy Królewskiej Regencyi w Poznaniu* (*Official Journal of the Royal Regency in Poznan*). The article presents the structure of the lexical and semantic field of NAMES OF CIVILIAN CLOTHES OF

MEN'S FROM LOWER SOCIAL STRATA and its semantic and genealogical analysis. In this lexical and semantic field, 361 lexical items were classified, described and assigned to nine subfields which were then divided further. The genealogical analysis showed that a third of the vocabulary described are loanwords.

KEYWORDS: history of the Polish language; nineteenth-century Polish language; clothes vocabulary; arrest warrants.

mgr Aneta Müller [ORCID: 0000-0003-4088-0594] – Szkoła Doktorska Nauk o Języku i Literaturze, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; zainteresowania badawcze: wewnętrzna i zewnętrzna historia polszczyzny, leksyka, polszczyzna XVI i XVII wieku.